

Эрнст Тэадор Амадэй Гофман
(Ernst Theodor Amadeus Hoffmann)

Мадэмуазэль дэ Скюдэры
(Das Fräulein von Scuderi)

На вуліцы Сэн-Анарэ месціўся невялікі дамок, у якім з ласкі Людовіка XIV і маркізы дэ Мэнтэнон жыла Мадлен дэ Скюдэры, вядомая сваімі выкшталцёнымі вершамі.

Аднае позняе ночы — была восень 1680 году — нехта рэзка і моцна пагрукаў у дзверы гэтага дома, так што гучнае рэха прайшло па калідоры. Батыст, які быў у маленькай гаспадарцы кухарам, лёкаем і швейцарам у адной асобе, паехаў з дазволу гаспадыні за горад, на вяселле сваёй сястры, таму сталася так, што ў цэлым доме яшчэ не спала толькі пакаёўка Марціньер. Яна пачула паўторныя ўдары, ёй прыйшло на памяць, што Батыст з’ехаў і яны з мадэмуазэль засталіся ў доме адны без якой-кольвечы аховы, прыгадаліся ўсе злачынствы кшталту рабаўніцтва, крадзяжу і забойства, якія толькі калі-небудзь здзяйснялі ў Парыжы. Яна яскрава ўявіла, што цэлы натоўп латрыгаў, ведаючы пра самотнасць гэтага дома, шалее там звонку і прагне трапіць усярэдзіну, каб учыніць нешта благое супраць яе гаспадыні. Таму Марціньер засталася ў сваім пакоі, дрыжучы, вагаючыся і праклінаючы Батыста разам з вяселлем ягонай сястры. Тым часам грукат не сціхаў, і ёй здалося, што паміж ударамі нейкі голас гукае: “Ну адчыніце ж нарэшце дзеля Хрыста, толькі адчыніце!” Урэшце Марціньер, адчуваючы ўсё большы страх, схапіла падсвечнік і выскачыла ў калідор; там яна зусім выразна пачула голас начнога гасця: “Дзеля Хрыста, адчыніце ж!”

“Сапраўды, — падумала Марціньер, — рабаўнік, мусіць, не стаў бы так казаць. Хто ведае, ці не шукае тут нехта ратунку ад небяспекі ў маёй гаспадыні, якая схільная да добрых учынкаў. Але ж трэба быць асцярожнай!”

Яна адчыніла акно і, гучна спытаўшыся, хто ж гэта там унізе позна ўночы шалее ля дзвярэй і будзіць усіх вакол, пастаралася наблізіць гучанне свайго нізкага голасу да мужчынскага. У мігценні месячных промняў, якія акурат прарваліся праз змрочныя аблогі, яна разгледзела высокую захінутую ў светлашэры плашч постаць у шырокім капелюшы, насунутым на самыя вочы. Яна закрычала голасна, каб было чуваць там, унізе:

— Батыст, Клод, П’ер, падымайцеся ды зірніце, што за гіцаль хоча выламаць дзверы!

Але чалавек унізе прамовіў мякка, амаль жаласна:

— Ах, Марціньер, я ж ведаю, што гэта вы, мілая пані, як бы вы ні намагаліся змяніць свой голас. Ведаю я і тое, што Батыст паехаў за горад, і вы з гаспадыняй цяпер адны ў доме. Але ж адчыніце мне дзверы, нічога не бойцеся. Мне неабходна пагаварыць з Вашай гаспадыняй, вось у гэтую самую хвіліну.

— Вы напраўду думаеце, — адказала Марціньер, — што мадэмуазэль захоча гаварыць з вамі пасярод ночы? Ці ж вы не ведаеце, што яна ўжо даўно спіць, а я нізавошта не стану перарываць першы найсаладзейшы сон, які так патрэбны ёй у яе веку?

— Я ведаю, — сказаў чалавек унізе, — ведаю, што ваша гаспадыня якраз адклала рукапіс свайго рамана, які завецца “Клелія” і над якім яна нястомна працуе, і цяпер яшчэ запісвае некаторыя вершы, мяркуючы заўтра прачытаць іх у маркізы дэ Мэнтэнон. Я заклінаю вас, шаноўная Марціньер, майце літасць і адчыніце мне дзверы. Ведайце, што тут вядзецца пра ўратаванне няшчаснага ад магілы, ведайце, што гонар, воля, дый нават само жыццё чалавека залежаць ад гэтага моманту, таму я мушу гаварыць з вашай гаспадыняй. Падумайце аб тым, што гнеў вашай уладаркі вечна будзе на вас, калі яна даведаецца, што гэта вы бессардэчна прагналі нешчасліўца, які прыйшоў маліць аб дапамозе.

— Але чаму вы благаеце спачування маёй гаспадыні ў такі незвычайны час? Лепей прыходзьце заўтра раніцай, — адказала Марціньер, а чалавек унізе запырэчыў:

— Ці зважае на час і гадзіну лёс, што б’е знішчальна, бы пошуг маланкі? Ці можна адкласці дапамогу, калі для магчымага ратунку застаецца апошняе імгненне? Адчыніце мне дзверы, не чакайце нічога страшнага ад гаротніка, які, безабаронны, гнаны, пакінуты ўсім светам, прыгнечаны жахлівым лёсам, хацеў бы маліць вашу гаспадыню аб паратунку ад блізкай небяспекі!

Марціньер пачула, як пры гэтых словах чалавек унізе застагнаў і ўсхліпнуў ад прыхаванага болю. Прытым голас гэты належаў юнаку, і быў пяшчотны, і пранікаў глыбока ў сэрца. Яна ўсхвалявалася да глыбіні душы і, доўга не разважаючы, прынесла ключы.

Ледзь толькі дзверы адчыніліся, захутаная ў плашч фігура ўварвалася ў дом і, праяцеўшы міма Марціньер углыб калідора, закрычала дзікім голасам:

— Вядзіце мяне да сваёй гаспадыні!

Марціньер спалохана ўзняла вышэй падсвечнік і водсвет упаў на смяротна-бледны, жахліва скажоны юнацкі твар. А калі чалавек расхінуў плашч і на грудзях яго бліснула дзяржальна стылета, Марціньер мала што не

села на падлогу ад страху. Чалавек зіркнуў на яе бліскучымі вачыма і зароў яшчэ больш шалёна:

— Вядзіце мяне да гаспадыні, кажу я вам!

І тут Марціньер сцяміла, у якой сур'ёзнай небяспецы апынулася яе гаспадыня; уся любоў да мілай пані, шанаванай як дарагая, пабожная матухна, мацней разгарэлася ў яе грудзях, спарадзіўшы мужнасць, на якую яна яшчэ нядаўна не палічыла б сябе здольнай. Яна спрытна зачыніла разнасьцежаныя дзверы ў свой пакой, стала перад імі і прамовіла цвёрда і ўпэўнена:

— Папраўдзе, вашыя вар'яцкія паводзіны тут, у доме, не надта адпавядаюць вашым жаласным словам, сказаным там, звонку. Як я цяпер добра разумею, яны не ў час абудзілі маё спачуванне. Мая гаспадыня не мусіць і не будзе зараз з вамі гаварыць. Калі ў вас няма злых намераў, вам не трэба баяцца дня, таму прыходзьце па сваёй справе заўтра! А цяпер вымятайцеся з дому!

Незнаёмец глуха ўздыхнуў, жудасным позіркам утаропіўся ў Марціньер і сціснуў стылет.

У думках Марціньер даверыла сваю душу Госпаду, але засталася на месцы і дзёрзка глядзела ў вочы начному госьцю, пакрысе ўсё мацней прыціскаючыся да дзвярэй пакоя, праз які той мусіў прайсці, каб трапіць да мадэмуазэль Скюдэры.

— Пусціце мяне да сваёй гаспадыні, каму кажу! — яшчэ раз крыкнуў незнаёмец.

— Рабіце што заўгодна, — адказала Марціньер, — але я не скрануся з гэтага месца. Завяршайце ж пачатае злачынства, і вас таксама, як і ваших праклятых хаўруснікаў, чакае ганебны канец на Грэўскай плошчы.

— Уга! — выгукнуў незнаёмец. — Вы маеце рацыю, Марціньер! Я выглядаю і ўзброены як апошні злодзей і забойца, але мае хаўруснікі яшчэ не пакараныя... так, яшчэ не пакараныя.

І кінуўшы знішчальны позірк на спалоханую да смерці жанчыну, ён выцягнуў стылет.

— Божа мой! — усклікнула тая, чакаючы смяротнага ўдару, але тут з вуліцы данесліся бразгат зброі і цокат капытоў. — Варта! Варта! Памажыце! — закрывала Марціньер.

— Жахлівая кабета, ты хочаш маёй пагібелі! Ну вось і ўсё, вось і ўсё!.. Вазьмі, вазьмі, аддай гэта гаспадыні яшчэ сёння — ці заўтра, калі хочаш, —

ціха мармычучы так, незнаёмец вырваў у Марціньер падсвечнік, патушыў свечкі і сунуў ёй у рукі нейкую скрыначку. — Дзеля ўратавання сваёй душы аддай гэта гаспадыні, — крыкнуў ён і выскачыў за парог.

Марціньер з цяжкасцю ўзнялася з падлогі і ў цемры пасунулася назад у свой пакой, дзе, цалкам знясіленая, не ў стане вымавіць ані слова, апусцілася на крэсла. І тут яна пачула бразгат ключоў, пакінутых у замку ўваходных дзвярэй. Нехта замкнуў дом і ціхімі няпэўнымі крокамі набліжаўся да пакоя. Скамянелая, не маючы сілы паварушыцца, яна чакала чагосьці страшнага. Якое ж было яе здзіўленне, калі дзверы адчыніліся, і ў святле начной лямпы яна з першага ж погляду пазнала добрага Батыста; ён быў збялелы, бы мярцвяк, і выглядаў зусім разгубленым.

— Дзеля ўсіх святых, — пачаў ён, — дзеля ўсіх святых, скажыце мне, пані Марціньер, што здарылася? Ах, які жах, які жах! Не ведаю, што гэта было, але нейкая сіла літаральна прагнала мяне прэч з вяселля ўчора ўвечары! І вось я ўваходжу на нашу вуліцу... У пані Марціньер, думаю я, чуйны сон, яна, пэўна, пачуе, калі я ціхенька і асцярожна пастукаю ў дзверы, і пусціць мяне ў дом. І тут перада мной з'яўляецца патруль, вершнікі і пешыя, узброеныя да зубоў, яны спыняюць мяне і не хочуць адпусцаць. Але на шчасце, сярод іх апынуўся Дэгрэ, лейтэнант гвардыі, які мяне добра ведае. Ён і кажа, пакуль іншыя трымаюць мяне пад носам ліхтар: “Тэй, Батыст, адкуль ідзеш сярод ночы? Ты ж мусіш заставацца ў доме і ахоўваць яго. Тут быць непамысна, мы разлічваем на добрую здабычу ў гэтую ноч”. Вы не паверыце, пані Марціньер, як цяжка мне стала на сэрцы ад гэтых словаў. І вось я пераступаю наш парог, ажно нейкі захутаны чалавек вылятае з дома, голы стылет у руцэ, і аббягае вакол мяне — дом адчынены, ключы тырчаць у замку... скажыце ж, што гэта ўсё мае значыць?

Марціньер, пазбыўшыся смяротнага страху, пра ўсё распавяла. Абодва, яна і Батыст, выйшлі ў калідор і знайшлі на падлозе падсвечнік, які кінуў, збягаючы, чужынец.

— Відавочна, — прамовіў Батыст, — што нашу гаспадыню хацелі абрабаваць, а можа, нават і забіць. Той чалавек ведаў, як вы кажаце, што вы засталіся ўдзвюх з пані, і нават пра тое, што яна яшчэ сядзела над сваімі рукапісамі; напэўна ж гэта быў адзін з тых клятых прайдзісветаў і махляроў, якія пранікаюць у дом і хітра выведваюць усё, што можа паслужыць іхным д’ябальскім планам. А гэтую скрыначку, пані Марціньер, мне думаецца, лепей кінуць у Сену, туды, дзе найглыбей. Хто можа паручыцца, што нейкі гнюсны ліхадзей не імкнецца адабраць жыццё ў нашай добрай гаспадыні, што яна, адчыняючы скрыначку, не ўпадзе мёртвай, як стары маркіз дэ Турнэй, які ўскрыў ліст, атрыманы з рук невядомага!

Пасля доўгай нарады верныя слугі ўрэшце вырашылі нараніцу расказаць усё гаспадыні і перадаць ёй загадкавую скрыначку, якую, канечне ж, трэба адчыняць з належнай асцярожнасцю. Яны дэталёва абмеркавалі ўсе абставіны з’яўлення падазронага незнаёмца і прыйшлі да высновы, што тут напэўна не абышлося без нейкай таямніцы, якую яны не рызыкавалі раскрыць самавольна, а мусілі пакінуць гэта сваёй гаспадыні.

Для непакою Батыста былі ўсе падставы. Якраз у той час Парыж стаў месцам дзеяння найстрашнейшых злачынстваў, якраз тады пякельнае, д’ябальскае вынаходніцтва адкрывала самыя лёгкае шляхі для гэтага.

Глазер, аптэкар-немец, найлепшы хімік свайго часу, займаўся, як гэта нярэдка бывае з людзьмі яго роду дзейнасці, алхімічнымі доследамі. Ён мерыўся знайсці філасофскі камень. Да яго далучыўся адзін італьянец на імя Экзілі. Але апошняму алхімія служыла адно для адводу вачэй. Толькі змешванню, гатаванню, сублімаванню атрутных рэчываў, у якіх Глазер спадзяваўся знайсці свае шчасце, хацеў ён навучыцца, і ўрэшце ў яго атрымалася вынайсці такую тонкую атруту, якая, не маючы ні паху, ні смаку, забівала альбо на месцы, альбо павольна, не пакідала якіх-кольвечы слядоў у чалавечым целе і ашуквала лекараў з усім іхным майстэрствам і вучонасцю, якія, не падазраючы смерці ад атруты, былі вымушаныя тлумачыць яе нейкай натуральнай прычынай. Як ні сцярогся Экзілі падчас сваіх заняткаў, яго ўсё адно запасочылі ў продажы атруты і кінулі ў Бастылію. У тую ж камеру неўзабаве пасадзілі і капітана Гадэна дэ Сэнт-Круа. Ён доўгі час жыў у пазашлюбнай сувязі з маркізай дэ Брэнівілье, ганьбячы тым гонар усёй сям’і, і нарэшце, паколькі маркіз не зважаў на бздурны сваёй жонкі, гэта прымусіла яе бацьку, Дрэ д’Абрэя, важнага чыноўніка Парыжскага суду, разлучыць злачынную парачку з дапамогаю ордэра на арышт, які быў здзейснены насуперак волі капітана. Для жарснага, бесхарактарнага, па-ханжаску пабожнага, але схільнага з юнацтва да ўсіх магчымых заганаў, раўнівага, помслівага да шаленства капітана нішто не магло быць больш дарэчы, чым д’ябальская таямніца Экзілі, што давала яму моц знішчыць усіх сваіх ворагаў. Ён стаў старанным вучнем Экзілі і ў хуткім часе ні ў чым не саступаў свайму настаўніку, так што пасля вызвалення з Бастыліі мог працягваць працу самастойна.

Дэ Брэнівілье і так была распусніцай, а праз сувязь з дэ Сэнт-Круа ўвогуле ператварылася ў пачвару. Той прымусіў яе атруціць спачатку ўласнага састарэлага бацьку, пры якім яна жыла, даглядаючы яго з рэдкай крывадушнасцю, пасля абодвух братоў і нарэшце сястру; бацьку — з помсты, астатніх — дзеля вялікай спадчыны. Гісторыі многіх атручальнікаў ёсць жудаснымі сведчаннем таго, як гэтае злачынства робіцца непераадольнай жарсцю. Без ніякае мэты, толькі каб задаволіць сваю прагу, накітаваў хіміка, што эксперыментуе дзеля забавы, атручальнікі часта забівалі людзей, жыццё і смерць якіх маглі быць ім цалкам абыякавыя. Раптоўны скон некалькіх беднякоў у шпіталі “Атэль-Д’ё” пазней абудзіў падазрэнні, што хлеб, які

штотыдзень раздавала там дэ Брэнвілье, выстаўляючы сябе ўзорам пабожнасці і дабрачыннасці, быў атручаны. Але дакладна вядома, што яна труціла галубіныя пірагі і частавала імі запрошаных гасцей. Шэвалье дзю Ге і шэраг іншых асобаў сталі ахвярамі гэтых д'ябальскіх абедан. Сэнт-Круа, яго памочнік ля Шасэ і сама Брэнвілье доўгі час паспяхова хавалі свае жахлівыя ўчынкi пад шчыльнай завесай таямнічасці, але як бы ні хітравалі гэтыя ліхадзеі, адвечная нябесная сіла вырашыла пакараць грэшнікаў ужо тут, на зямлі! Атрута, якую гатаваў Сэнт-Круа (парыжане называлі яе “спадчынным парашком”), была настолькі моцнай, што калі яна ляжала адкрытая, досыць было адзінага ўдыху, каб сканаць у той жа момант. Таму Сэнт-Круа праводзіў свае маніпуляцыі ў масцы з тонкага шкла. І вось аднойчы, калі ён якраз збіраўся засыпаць гатовы парашок у колбу, маска ўпала, і Сэнт-Круа, удыхнуўшы тонкі пылок атруты, імгненна аддаў Богу душу. Паколькі ён не пакінуў нашчадкаў, судовыя ўлады паспяхаліся ў ягоны дом, каб апячатаць спадчыну, і там натрапілі на замкнёную скрыню, дзе змяшчаўся ўвесь д'ябальскі атрутны арсенал, якім карыстаўся гнюсны Сэнт-Круа, а таксама знайшлі лісты дэ Брэнвілье, якія не пакідалі сумневу ў яе злачынствах. Яна збегла ў кляштар у Льежы. Наўздагон быў пасланы Дэгрэ, афіцэр жандармерыі. Пераапануты святаром, ён з'явіўся ў кляштары, дзе хавалася жанчына. Дэгрэ здолеў завязаць з жахлівай кабетаю любоўную інтрыжку і завабіць яе на таемную сустрэчу ў закінутым садзе за горадам. Ледзь толькі яна ўвайшла ў сад, яе ўмомант абкружылі шпегі Дэгрэ, святар-каханак раптам ператварыўся ў афіцэра жандармерыі і прымусіў жанчыну сесці ў вазок, які ўжо стаяў нападгатове і адразу ж накіраваўся ў Парыж. Ля Шасэ адсеклі галаву яшчэ раней, дэ Брэнвілье пакаралі гэтак жа, пасля чаго яе цела спалілі і развеялі попел у паветры.

Парыжане ўздыхнулі з палёгкай, калі монстр, здольны беспакарана выкарыстоўваць таемную знішчальную зброю супраць сваіх і чужых, знік са свету. Але неўзабаве высветлілася, што страшнае майстэрства праклятага Сэнт-Круа знайшло пераемнікаў. Як нябачная падступная здань, смерць праточвалася ў найцяснейшыя колы, якія толькі могуць утварыць сваяцтва, каханне і сяброўства, і ўпэўнена й хутка выхоплівала адтуль няшчасных ахвяраў. Той, каго сёння бачылі ў цудоўным здароўі, заўтра хістаўся ад хваробы і чэзнуў, і ніякае ўмельства лекараў не магло ўратаваць яго ад смерці. Багацце, прыбытковая пасада, прыгожая і, магчыма, занадта маладая жонка — гэтага было дастаткова, каб стаць мэтай смяротнага пераследу. Самы страшны недавер ірваў найсвяцейшыя повязі. Муж дрыжэў ад страху перад жонкай, бацька — перад сынам, сястра — перад братам. Некранутымі заставаліся стравы і віно на бяседных сталах, накрытых сябрамі для сяброў, і там, дзе звычайна панавалі жарты і веселосць, здзічэлыя позіркi высочвалі патаемных забойцаў. Можна было ўбачыць таго ці іншага бацьку сямейства, які спалохана набываў у аддаленых раёнах прадукты і сваімі рукамі гатаваў іх у якім-небудзь брудным шынку, баючыся д'ябальскай здрады ва ўласным доме. І ўсё-такі час ад часу нават найбольшая перасцярога аказвалася дарэмнай.

Каб даць рады бязладдзю, што ўсё больш ахоплівала горад, кароль прызначыў асобны трыбунал, які надзяліў выключнымі паўнамоцтвамі па расследаванні і пакаранні таямнічых злачынстваў. Гэта была так званая Вогненная палата, якая засядала непадалёк ад Бастыліі пад старшынствам ля Рэны. Доўгі час намаганні апошняга, як бы ён ні высільваўся, не давалі плёну, але хітраму Дэгрэ было наканавана накрыць самае кубло злачынцаў. — У прадмесці Сэн-Жэрмэн жыла старая жанчына на імя ля Вуазэн, што займалася прадказаннямі і заклінаннем духаў і з дапамогаю сваіх чаляднікаў ле Сажа і ле Вігаро ўмела выклікаць страх і подзіў нават у тых, каго нельга было назваць слабым ці легкаверным. Але яна рабіла далёка не толькі гэта. Як і Сэнт-Круа, вучаніца Экзілі, яна гатавала паводле яго рэцэпту тонкую атруту, што не пакідала слядоў, і так дапамагала нягодным сынам хутчэй атрымаць спадчыну, а распусніцам — прыдбаць іншага, маладзейшага мужа. Дэгрэ раскрыў яе таямніцу, яна ва ўсім прызналася, была прысуджаная Вогненнай палатай да спалення і скончыла жыццё на Грэўскай плошчы. Пры ёй знайшлі спіс усіх, хто карыстаўся яе паслугамі, і гэта не толькі пацягнула шэраг смяротных пакаранняў, але і выклікала цяжкія падазрэнні нават у адрас высокапаважаных людзей. Так, казалі, што кардынал Банзі узяў у ля Вуазэн сродак, з дапамогай якога ўсе, каму ён мусіў плаціць пенсіі ў якасці арцыбіскупа Нарбоны, у хуткім часе пайшлі з жыцця. Так былі абвінавачаныя ў сувязі з клятай кабетаў герцагіня Бульёнская і графіня Суасон, імёны якіх значыліся ў спісе, не пашкадавалі нават Франсуа Анры дэ Манмарансі-Будэбеля, герцага Люксембургскага, пэра і маршала Францыі. І на яго накінулася жудасная Вогненная палата. Ён сам з'явіўся ў турму Бастыліі, дзе праз нянавісць з боку дэ Лувуа і ля Рэны яго пасадзілі ў каморку даўжынёй шэсць футаў. Прайшлі месяцы, перш чым канчаткова высветлілася, што злачынства герцага ўвогуле не заслугоўвала кары: ён толькі аднойчы замовіў у ле Сажа гараскоп.

Відавочна, што сляпы імпэт штурхаў ля Рэны да гвалту і здзекаў. Трыбунал цалкам ператварыўся ў інквізіцыю: найдрабнейшага падазрэння было дастаткова для суролага ўвязнення, і часта доказ невінаватасці зняволеных аддаваўся на волю выпадку. Пры гэтым Рэны меў агідны твар і падступную натуру, так што хутка зрабіўся аб'ектам нянавісці тых, дзеля чыёй абароны ці помсты быў пакліканы. Герцагіня Бульёнская, якую ён спытаў падчас допыту, ці бачыла яна д'ябла, адказала: “Мне падаецца, я бачу яго якраз у гэты момант!”

У той час, калі на Грэўскай плошчы ручаямі цякла кроў вінаватых і падазраваных і загадкавыя атручанні здараліся ўсё радзей і радзей, з'явілася іншая бяда, што непакоіла ўсё больш народу. Нейкая банда рабаўнікоў нібыта пастанавіла сабе завалодаць усімі каштоўнасцямі ў Парыжы. Багатыя ўпрыгожанні знікалі незразумелым чынам, нягледзячы на любую ахову, ледзь толькі іх паспявалі набыць. Але яшчэ горшым было тое, што кожнага, хто насмельваўся надзець каштоўнасці, рабавалі пасярод вуліцы альбо ў цёмных дварах і нават забівалі. Ацалелыя ахвяры прыгадвалі, што нехта збіваў іх з ног моцным ударам па галаве, нібы бліскавіцай, а апрытомнеўшы, яны бачылі

навокал зусім іншую мясцовасць, чым тая, дзе заспеў іх напад. Забітыя ж, целы якіх знаходзілі на вуліцах ці ў дамах амаль штодня, усе мелі аднолькавыя смяротныя раны. Удар кінжала ў сэрца, па сведчанні лекараў, забіваў так хутка і надзейна, што, атрымаўшы яго, чалавек без гуку валіўся долу. Хто з асобаў, блізкіх да пышнага двара Людовіка XIV, ублытаны ў любоўную інтрыгу, не спяшаўся крадком да каханкі, часам несучы салідны падарунак? Нібыта змовіўшыся з духамі, рабаўнікі дакладна ведалі, калі хтось мусіў мець пры сабе нешта падобнае. Почасту нешчаслівец нават не паспяваў дасягнуць дома, дзе разлічваў на любошчы, нярэдка ён падаў мёртвы на парозе дый нават проста перад дзвярыма ў пакой сваёй каханай, якая ў жаху знаходзіла акрываўленае цела.

Дарэмна начальнік паліцыі Аржансон загадваў хапаць у Парыжы кожнага, хто выклікаў хоць найменшае падазрэнне, дарэмна лютаваў ля Рэны, выбіваючы прызнанні, дарма ўзмацнялі патрулі і ахову — нішто не дапамагала натрапіць на след злачынцаў. Толькі асаблівыя перасцярогі, калі ўзбройваліся да зубоў і бралі з сабой чалавека з ліхтаром, давалі пэўны плён, але ўсё роўна здаралася, што слугу закідвалі камянямі, каб запалохаць, а гаспадара ў той жа момант забівалі і рабавалі.

Дзіўным было тое, што, нягледзячы на ўсе росшукі паўсюль, дзе толькі быў магчымы гандаль каштоўнасцямі, на вочы шпегам не трапілася нават найдрабнейшая са скрадзеных рэчаў, таму і тут не намацваўся след, якім можна было б рухацца далей.

Дэгрэ пырскаў пенай ад злосці, бо махляры патраплялі абысці нават ягоную хітрасць. Той квартал горада, дзе знаходзіўся ён, ніхто не чапаў, а ў іншым раёне, дзе непрыемнасцяў не чакалі, смерць ад рукі рабаўніка падпільноўвала багатых ахвяраў.

Дэгрэ даўмеўся завесці некалькі дваінікоў, настолькі падобных паміж сабой хадю, паставай, моваю, фігурай і тварам, што нават шпегі не ведалі, хто ж з іх сапраўдны Дэгрэ. Ён жа тым часам, рызыкуючы жыццём, адзін высочваў па самых схаваных кутках і зводдаль суправаджаў таго, хто на яго загад меў пры сабе ўпрыгожанні. Але *той* заставаўся недасяжны; значыць, зламыснікам была вядомая і гэтая мера. Паліцэйскага ахопліваў адчай.

Аднойчы ранкам Дэгрэ з’явіўся да ля Рэны, белы, з перакошаным тварам, увесць сам не свой.

— Што ў вас? Якія навіны? Вы натрапілі на след? — выгукнуў ля Рэны, ідучы яму насустрач.

— Ах, мсье, — пачаў Дэгрэ, заікаючыся ад ярасці, — ах, мсье, учора ўночы пры мне блізу Луўра напалі на маркіза дэ ля Фара.

— Сілы нябесныя! — радасна загаласіў ля Рэны. — Яны ў нашых руках!

— Ды паслухайце ж вы, — перарваў яго Дэгрэ з горкай усмешкай. — Паслухайце спярша, як усё было. Дык вось, стаю я ля Луўра і падпільноўваю з цяжкім сэрцам гэтых чарцей, што кпяць з мяне. Тут нехта праходзіць няпэўным крокам, усцяж азіраючыся, зусім блізка ля мяне, але мяне не заўважае. У месячным мігценні я пазнаю маркіза дэ ля Фара. Я мог бы чакаць яго там, бо ведаў, куды ён выправіўся. Толькі ён аддаляецца на дзесяць-дванаццаць крокаў, як нібыта з-пад зямлі выскаквае нейкая фігура, цягне яго на зямлю і накідваецца зверху. Агаламшаны тым, што забойца амаль трапіўся мне ў рукі, я гучна крычу і збіраюся адным вялізным скачком дацяць да яго са свайго схову, але заблытваюся ва ўласным плашчы і падаю. Бачу, як гэты чалавек спяшаецца прэч нібы на крылах ветру, выпростваюся, кідаюся наўздагон, на бягу дзьму ў свой ражок — здаля адгукаюцца свісткі шпегаў. Робіцца гарача — ляскат зброі, тупат капытоў з усіх бакоў. “Сюды, сюды, Дэгрэ, Дэгрэ!” — крычу я на ўсю вуліцу. Я ўсё яшчэ бачу чалавека перад сабою ў яркім месячным святле. Каб падмануць мяне, ён збочвае; мы трапляем на вуліцу Нікэз, і падаецца, што сілы яго на зыходзе. Я ж падвойваю свае намаганні — дыстанцыя скарачаецца, цяпер яна не большая за пятнаццаць крокаў...

— Вы даганяеце яго, скручваеце, і тут падбягаюць шпегі, — закрычаў ля Рэны, бліскаючы вачыма і хапаючы Дэгрэ за руку, як быццам той і ёсць забойца-ўцякач.

— Пятнаццаць крокаў, — працягнуў Дэгрэ глухім голасам і цяжка дыхаючы. — За пятнаццаць крокаў ад мяне чалавек адскоквае ўбок, у цень, і знікае праз мур.

— Знікае? Праз мур?! Вы што, з глузду з’ехалі? — залямантаваў Ля Рэны, адступаючы на два крокі назад і ўсплёскаючы рукамі.

— Можаце назваць мяне, мсье, — сказаў Дэгрэ, паціраючы лоб, быццам апанаваны блягімі думкамі, — хоць бы й вар’ятам і дурным спірытыстам, але ўсё было менавіта так і не інакш, як я вам расказваю. У здранцвенні я стаю перад мурам, да мяне падбягаюць некалькі запыханых шпегаў; разам з імі — маркіз дэ ля Фар, раз’юшаны, з аголенай шпагай у руцэ. Мы запальваем факелы, аглядаем мур уздоўж і ўпоперак: ані следу дзвярэй, акна, наогул якой адтуліны. Гэта магутная каменная дваровая агароджа, што атачае дом, супраць жыхароў якога не можа паўстаць нат найменшага падазрэння. Сёння я яшчэ раз правёў дэталёвы агляд месца. — Мусіць, сам д’ябал цвеліцца з нас.

Гісторыя, што адбылася з Дэгрэ, разышлася па Парыжы. Усе толькі і думалі пра чараўніцтва, выклікі духаў, хаўрусы з чортам, Вуазэн, Вігаро,

сумнавядомага пастара ле Сажа... А паколькі схільнасць да звышнатуральнага, дзівоснага ў нашай прыродзе пераважае любы здаровы сэнс, неўзабаве ўсе паверылі — ні больш ні менш — у тое, што, як у запале абмовіўся Дэгрэ, д'ябал напраўду ўласнаручна ахоўвае мярзотнікаў, якія прадалі яму свае душы. Можна ўявіць сабе, якімі дадатковымі маляўнічымі дэталямі была аздобленая гісторыя Дэгрэ. Разам з гравюрай з жахлівай фігуркай чорта, што знікае ў зямлю перад спужаным Дэгрэ, яна была надрукаваная і прадавалася на кожным кроку. І гэтага было досыць, каб запалохаць народ і дарэшты пазбавіць мужнасці нават шпегаў, якія цяпер блындаліся начнымі вуліцамі, дрыжучы ад страху, абвешаныя амулетамі і апырсканыя святой вадой.

Аржансон адчуваў, што ўсе высілкі Вогненнай палаты пагражаюць скончыцца правалам, і звярнуўся да караля з прапановай прызначыць для разбору новых злачынстваў трыбунал, які з яшчэ большымі паўнамоцтвамі высочваў бы злачынцаў і караў іх. Кароль, упэўнены, што і так даў Вогненнай палаце зашмат улады, і ўражаны жахам незлічоных пакаранняў, арганізаваных крыважэрным ля Рэны, катэгарычна адхіліў ініцыятыву.

Каб абудзіць цікавасць караля да сутнасці пытання, быў абраны іншы сродак.

У пакоях маркізы дэ Мэнтэнон, дзе кароль любіў бавіць час па абедзе і, напэўна, да позняй ночы працаваў са сваімі міністрамі, яму перадалі верш ад імя ўстрыжваных каханкаў, якія скардзіліся, што калі галантнасць патрабавала ад іх прынесці каханай багаты падарунак, ім даводзілася ставіць дзеля гэтага на карту ўласнае жыццё. Натуральна, гаварылася ў вершы, гонар і радасць — праліць кроў дзеля каханай у рыцарскім баі, але зусім іншае — подлы напад забойцы, да якога немагчыма падрыхтавацца. Хай жа Людовік, ясная палярная зорка кахання і выкшталцонасці, разгоніць начны змрок сваім зыркім святлом і раскрые схаваную ў цемры чорную таямніцу. Боскі герой, што зрынуў дашчэнтку ўсіх ворагаў, зараз зноўку выхапіць свой бліскучы пераможны меч і, нібы Геракл Лернейскую гідру, нібы Тэзэй Мінатаўра, адолее пагрозлівую пачвару, якая нішчыць міласць і ахінае радасць покрывам глыбокай пакуты і несучешнага смутку.

Якой бы сур'ёзнай ні была гэтая справа, але ў вершы, асабліва ў апісанні таго, як калоцяцца ад страху каханкі на патаемных сцежках да сваіх палубоўніц, як страх забівае ў зародку ўсю міласць, усю пекнасць любоўных прыгодаў, не бракавала й дасціпна-жартаўлівых абаротаў. Да таго ж верш завяршаўся ўзнёслым панегірыкам Людовіку XIV, таму не было і сумневу, што кароль прачытаў яго з прыемнасцю. Скончыўшы чытанне, ён, не адрываючы вачэй ад паперы, імкліва павярнуўся да Мэнтэнон, яшчэ раз гучна прадэкламаваў верш і тады спытаўся з прыязнай усмешкай, што яна думае пра жаданні каханкаў, якім пагражае небяспека. Мэнтэнон, што была заўжды верная свайму сур'ёзнаму розуму і вылучалася пэўнай цнатлівасцю, адказала,

што патаемныя сцэжкі якраз не варта асабліва абараняць, затое для вынішчэння жудасных злачынцаў было б вельмі дарэчы зрабіць адмысловыя захады. Кароль, незадаволены такім няпэўным адказам, згарнуў аркуш і хацеў быў вярнуцца да дзяржаўнага сакратара, які працаваў у іншым пакоі, але, кінуўшы вокам вакол сябе, заўважыў таксама прысутную тут Скюдэры, якая заняла месца паблізу Мэнтэнон на маленькім крэсле. Да мадэмуазэль Скюдэры ён і падышоў. Чароўная ўсмешка, што нядаўна трапятала на вуснах і шчоках і ўжо быццам бы знікла, вярнулася назад, і вось, стоячы побач з мадэмуазэль і зноў разгортваючы верш, кароль прамовіў:

— Маркіза робіць выгляд, што нічога не ведае пра любоўныя залёты нашых мілых мужчын, і ўхіляецца ад размоваў пра забароненыя сцэжкі. А вы, мадэмуазэль... што вы мяркуеце наконт гэтага паэтычнага хадайніцтва?

Скюдэры пачціва прыўзнялася з крэсла, мімалётная чырвань кармазынам вечаровага неба легла на шчокі старой шаноўнай дамы, і яна прамовіла, крыху схіліўшыся і апусціўшы вочы:

Un amant, qui craint les voleurs,
n'est point digne d'amour. [1]

Кароль, надзвычай уражаны рыцарскім духам гэтых словаў, якія зрынулі ў пыл цэлы верш з яго даўжэзнымі тырадамі, усклікнуў з бляскам у вачах:

— Клянуся святым Дыянісіем, ваша рацыя, мадэмуазэль! Далоў сляпыя правілы, што абараняюць баязлівасць, аднолькава губячы вінаватых і бязвінных; а Аргенсон і ля Рэньі хай робяць сваю справу!

Усе жахі, што дзеяліся навокал, найярчэйшымі фарбамі апісала Марціньер, калі наступным ранкам расказвала сваёй гаспадыні пра тое, што адбылося ўночы, пасля чаго перадала ёй, дрыжучы ад страху, загадкавую скрыначку. І яна, і Батыст, што, увесь збялелы, стаяў у кутку і мяў у руках начны каўпак, ад боязі й трылогі амаль страціўшы здольнасць гаварыць, надта жаласна малілі гаспадыню дзеля ўсіх святых адчыняць скрыначку з усёй магчымай асцярожнасцю. Мадэмуазэль Скюдэры, узважаючы ў руцэ замкнёную таямніцу, прамовіла смеючыся:

— Вам абодвум мрояцца нейкія здані! Тое, што я не багатая, што ў мяне няма каштоўнасцяў, дзеля якіх варта было б забіваць, не горш, чым вам і мне, вядома ўсім адпетым галаварэзам там, звонку, якія, як вы самі кажаце, выводваюць у дамах усе куточки. Ці, можа, разлік на тое, каб пазбавіць мяне жыцця? Але каго і чым можа зацікавіць смерць сямідзесяцітрохгадовай жанчыны, якая ніколі не пераследавала нікога, апроч баламутаў і шыбенікаў ва ўласных раманах, якая піша пасрэдныя вершыкі, што не могуць выклікаць нічыёй зайздрасці, якая не пакіне па сабе нічога, акрамя ўрачыстага строю

старой дамы, час ад часу кліканай да двара, і пары тузінаў добра пераплеценых кніг з пазалочаным абрэзам! А ты, Марціньер, можаш апісваць з'яўленне незнаёмца так вусцішна, як пажадаеш, але ж я не веру, што ён меў наўме нешта благое. Ну што ж!

Марціньер адскочыла на тры крокі, а Батыст ледзь не ўкленчыў з глухім уздыхам — ах! — калі мадэмуазэль націснула на цудоўную металічную кнопку, і накрывка скрыначкі адкінулася з лёгкім шоргатам.

Якім жа было здзіўленне мадэмуазэль Скюдэры, калі са скрыначкі бліснула пара залатых, багата аздобленых каштоўнымі камянямі бранзалетаў і такія самыя каралі. Яна дастала каралі, і пакуль з яе вуснаў гучалі кампліменты цудоўнай працы майстра, Марціньер пільна разглядала раскошныя бранзалеты і выгуквала раз-пораз, што такой прыгажосці, напэўна, няма нават у пыхлівай Мантэспан.

— Але што гэта ўсё мае значыць? — прамовіла Скюдэры і ў той жа момант заўважыла на дне скарбонкі маленькі складзены лісток паперы.

Зразумела, яна спадзявалася знайсці ў ім разгадку таямніцы. Аркуш, ледзь толькі яна прачытала напісанае на ім, выпаў з яе дрыготкіх рук. Яна ўмольна ўзняла вочы дагары і, амаль непрытомная, апусцілася на крэсла. Марціньер і Батыст спалохана кінуліся да яе.

— Ах! — усклікнула яна прыглушаным ад слёз голасам. — Ах, якая знявага, якая вялікая ганьба! Ці ж мусіла яшчэ й такое выпасці мне ў мае паважныя гады! Хіба ж я блюзнерыла ў дурной легкадумнасці, як юнае неразумнае стварэнне? Божа мілы, няўжо словы, кінутыя напаўжартам, можна трактаваць так жахліва! Ці ж можна вінаваціць мяне, тую, што, захоўваючы цноту і пабожнасць, з маленства паводзіла сябе бездакорна, як можа злачынец папракаць мяне ўдзелаў у д'ябальскім хаўрусе?

Мадэмуазэль трымала насоўку перад вачыма і плакала ды галасіла так, што Марціньер і Батыст, дарэшты збянтэжаныя і ўстрыжаныя, не ведалі, як дапамагчы сваёй добрай гаспадыні суцешыць яе вялікі боль. Марціньер падняла з падлогі злашчасны аркуш. На ім было напісана:

Un amant, qui craint les voleurs,
n'est point digne d'amour.

Ваш дасціпны розум, вельмішаноўная пані, уратаваў ад вялікага пераследу нас, якія ўжываюць у дачыненні да слабых і баязлівых права моцнага і прыўлашчваюць каштоўнасці, што былі б легкадумна прамантачаныя. Як доказ нашай удзячнасці ласкава прыміце гэтыя ўпрыгожанні. Яны — самае каштоўнае, што мы патрапілі прыдбаць за

працяглы час, хоць вас, высакародная пані, мусілі б аздабляць нашмат прыгажэйшыя каралі, ніж гэтыя. Просім вас не адмовіць нам у вашым сяброўстве і прыязным успаміне.

Нябачныя.

— Ці магчыма, — выгукнула мадэмуазэль Скюдэры, крыху апамятаўшыся, — ці магчыма так далёка зайсці ў бессаромным нахабстве, гнюсным глумленні?

Яркае сонечнае святло хлынула ў пакой праз гардзіны з пунсовага ядвабу, і дыяменты, што ляжалі на сталё побач з адчыненай скарбонкай, заззялі чырванаватым водбліскам. Зірнуўшы на іх, Скюдэры абурана закрыла твар і загадала Марціньер зараз жа прыбраць жудасныя каралі, да якіх прыстала кроў забітых. Марціньер, спрытна схаваўшы каралі і бранзалеты ў скрыначку, выказалася ў тым сэнсе, што, мусіць, найбольш слушна было б перадаць каштоўнасці начальніку паліцыі, падрабязна раскажаўшы яму пра застрашлівае з’яўленне маладога чалавека і абставіны ўручэння ім свайго падарунку.

Мадэмуазэль Скюдэры паднялася і пачала павольна хадзіць па пакоі, нібыта абдумваючы, што рабіць далей. Потым яна загадала Батысту падрыхтаваць партшэз, а Марціньер — апрагнуць яе, бо неадкладна захацела наведаць маркізу дэ Мэнтэнон.

Яна прыехала да маркізы якраз у той час, калі тая, як было вядома Скюдэры, была ў сваіх пакоях адна. Скрыначку з каштоўнасцямі мадэмуазэль захапіла з сабой.

Маркіза надзвычай здзівілася, пабачыўшы, што мадэмуазэль Скюдэры, якая заўжды ўвасабляла годнасць і нават, нягледзячы на паважны ўзрост, пекнасць і саму ласкавасць, уваходзіць няпэўнымі крокамі са збялым, скажоным тварам.

— Што, дзеля ўсіх святых, з вамі здарылася? — усклікнула маркіза, звяртаючыся да беднай спалоханай дамы, якая, нібыта не ў сабе і ледзьве ў стане трымацца роўна, прагнула толькі як найхутчэй апусціцца на крэсла, што пасунула ёй маркіза.

Калі мадэмуазэль урэшце змагла загаварыць, то сказала, якую глыбокую, невыносную крыўду прынёс ёй той неабдуманы жарт, што нарадзіўся ў адказ на петыцыю застрашаных каханкаў. Маркіза, выслухаўшы ўсю гісторыю ад пачатку да канца, выказала меркаванне, што мадэмуазэль Скюдэры прымае занадта блізка да сэрца гэтае недарэчнае здарэнне, што глумленне гнюснай набрыдзі ніколі не зможа зачапіць чыстае, высакароднае сэрца, і ўрэшце запатрабавала паказаць ёй каштоўнасці.

Мадэмуазэль Скюдэры падала ёй адчыненую скарбонку, і маркіза, пабачыўшы выкшталцонья каралі, не змагла стрымаць гучнага воклічу здзіўлення. Яна дастала пацеркі і бранзалеты і падышла з імі да акна, дзе то назірала за пералівамі каменьчыкаў на сонцы, то падносіла вытанчаны залаты выраб зусім блізка да вачэй, каб добра разгледзець, з якім неверагодным майстэрствам быў выштукаваны кожны маленечкі гачак пераплецёных паміж сабою ланцужкоў.

Раптам маркіза рэзка павярнулася да мадэмуазэль і ўсклікнула:

— Вы напэўна ж ведаеце, шаноўная, што гэтыя бранзалеты і гэтыя каралі не мог стварыць ніхто іншы, як Рэнэ Кардыльяк?

Рэнэ Кардыльяк быў тады найлепшым парызскім ювелірам, адным з самых па-мастацку адораных і пры тым своеасаблівых людзей свайго часу. Хутчэй нізкі, чым высокі, але шыракаплечы і з моцным, мускулістым тулавам, Кардыльяк, які ўжо даўно размяняў шосты дзясятак, яшчэ меў сілу і рухавасць юнака. Пра гэтую сілу, якую можна было назваць незвычайнай, сведчылі таксама густыя і кучаравыя рудаватыя валасы і прысадзістае спрытнае цела. Калі б увесь Парыж не ведаў Кардыльяка як найсумленнейшага чалавека гонару, бескарыслівага, адкрытага, без задняй думкі, заўсёды гатовага дапамагчы, то вельмі своеасаблівы позірк яго маленькіх, глыбока пасаджаных зырккіх зеленаватых вачэй мог бы навесці на думку пра таемную падступнасць і злосць. Як ужо згадвалася, Кардыльяк быў найвялікшым майстрам не толькі ў Парыжы, але, магчыма, у свеце ўвогуле. Глыбока абазнаны ў прыродзе каштоўных камянёў, ён меў здольнасць апрацоўваць і апраўляць іх так, што ўпрыгожанне, якое спачатку здавалася някідкім, выходзіла з майстэрні Кардыльяка ў бляску раскошы. Ён прымаў кожную замову з шалёнай прагнасцю і прызначаў кошт, які, здавалася, быў настолькі нізкі, што аніяк не суадносіўся з будучай працай. І тады новы твор не пакідаў яго ў спакоі, удзень і ўночы з майстэрні чуўся постук, а часта, калі праца была амаль скончаная, яму раптам магла не спадабацца форма, выклікала сумнеў зграбнасць аправы нейкага з камянёў, якога-небудзь маленькага гачка — і гэтага было дастаткова, каб кінуць плён працы ў плавільні тыгель і пачаць нанова. Так кожны выраб становіўся чыстым, непараўнаным шэдэўрам, які ашаламляў замоўцу. Але ж атрымаць гатовы твор у майстра было амаль немагчыма. Ён знаходзіў тысячу падставаў, каб трымаць кліента ў няведанні тыдні і месяцы. Дарэмна яму прапаноўвалі за працу ўдвая больш — ён не хацеў ніводнага луідора звыш дамоўленага. Калі ж ён урэшце мусіў саступіць націску замоўцы і аддаць упрыгожанне, то не мог схаваць найглыбейшай прыкрасці, нават унутранай лютасці, якая віравала ў ім. Калі яму даводзілася аддаваць значны, асабліва багаты твор, што каштаваў, магчыма, многія тысячы, мяркуючы па дарагіх камянях і звыштонкай апрацоўцы, ён насіўся па пакоі, як вар'ят, праклінаючы сябе, сваю працу, усё навокал. Але як толькі нехта падб'ягаў да яго ззаду і гучна крычаў: "Рэнэ Кардыльяк, ці не хацелі б вы зрабіць прыгожыя каралі для маёй

нявесты, бранзалеты для маёй каханай” і г.д., той раптам сцішваўся, бліскаў сваімі маленькімі вочкамі і пытаўся, паціраючы рукі: “Ну, што ў вас тут?” Тады чарговы замоўца выцягваў скарбонку і казаў: “Тут каменьчыкі, увогуле, нічога асаблівага, звычайная рэч, але ж у ваших руках...”.

Не даючы дагаварыць, Кардыльяк вырываў скрыначку з рук суразмоўцы, выцягваў камяні, і сапраўды не надта вартыя з выгляду, падносіў іх да святла і гукаў у захапленні: “Хо-хо, звычайная рэч? Так, ды не так! Прыгожыя каменьчыкі, цудоўныя каменьчыкі, толькі дайце мне волю! Калі ж вам не так важная жменька луідораў, я дадаў бы яшчэ пару каменьчыкаў, якія будуць іскрыцца ў ваших вачах, як само сонца”. У адказ гучала: “Я ўсё давяраю вам, майстар Рэнэ, і заплачу колькі вам будзе заўгодна!”

Без розніцы, быў перад ім багаты буржуа ці шляхетны прыдворны, Кардыльяк палка кідаўся яму на шыю, ціскаў, і цалаваў, і гаварыў несупынна, што цяпер ён зноўку абсалютна шчаслівы і што аздоба будзе гатовая праз восем дзён. Ён стрымгалоў ляцеў дадому, зашываўся ў майстэрні, стукаў-грукаў, і праз восем дзён паўставаў шэдэўр. Але варта толькі было прыйсці замоўцу, які хацеў на радасцях заплаціць запатрабаваную невялікую суму і забраць гатовае ўпрыгожанне, як Кардыльяк рабіўся змрочным, грубым і наравістым. “Але майстар Кардыльяк, падумайце толькі, на заўтра прызначанае маё вяселле”. — “Якая мне справа да вашага вяселля, падыдзіце праз 14 дзён”. — “Упрыгожанне гатовае, вось грошы, мне трэба яго атрымаць”. — “А я кажу вам, што павінен яшчэ што-нішто памяняць у вырабе і не магу аддаць яго сёння”. — “А я вам кажу, што калі вы па-добраму не аддасце аздобы, за якую я вам, дарэчы, хачу заплаціць удвая больш, то хутка ўбачыце мяне ў суправаджэнні службоўцаў Аржансона”. — “Ну, тады хай шатан катуе вас тысячай распаленых абцугоў і навесіць на каралі гіру ў тры цэнтнеры, каб яны задушылі вашу нявесту!”

З гэтымі словамі Кардыльяк запіхваў упрыгожанне жаніху ў нагрудную кішэнь, хапаў бедака за руку і выштурхваў яго з пакоя так, што той грукатаў па ўсіх прыступках, а пасля з д’ябальскім рогатам глядзеў праз акно, як небарака выходзіць з дому, кульгаючы і заціскаючы хусцінкай акрываўлены нос. Зусім незразумела было і тое, што часта Кардыльяк, з энтузіязмам узяўшыся за справу, раптам з усімі прыкметамі глыбокага душэўнага хвалявання, самымі ўзрушанымі клятвамі, нават са слязьмі і ўсхліпамі, маліў замоўцу дзеля Панны Марыі і ўсіх святых вызваліць яго ад пачатай працы. Некаторыя вельмі шанаваныя каралём і народам асобы дарэмна прапаноўвалі вялікія грошы, каб атрымаць хоць найдрабнейшы выраб з рук Кардыльяка. Ён кідаўся ў ногі каралю і скуголіў акі сабака, просячы дазволу не працаваць для Яго Вялікасці. Гэтак жа ён адмаўляў у любой замове маркізе Мэнтэнон, а аднойчы з агідай і абурэннем адрынуў яе просьбу вырабіць маленькі ўпрыгожаны сімваламі мастацтва пярсцёнак, які мусіў атрымаць з яе рук Расін.

— Магу паспрачацца, — сказала Мэнтэнон, — што Кардыльяк, калі я і пашлю да яго чалавека, каб хаця б даведацца, для каго ён вырабіў гэтае ўпрыгожанне, адмовіцца прыйсці, бо ён напэўна баіцца магчымай замовы і зусім не хоча рабіць для мяне нічога. Хоць, праўду кажучы, апошнім часам здаецца, што яго непахісная ўпартасць крыху аслабела, бо я чула, што ён працуе цяпер больш увішна, чым калі, і аддае свае вырабы адразу ж, адно што ўсё яшчэ з глыбокім засмучэннем і адварнуўшы твар.

Мадэмуазэль Скюдэры, якой было вельмі важна, каб упрыгожанне, калі гэта магчыма, найхутчэй трапіла ў рукі законнага ўладальніка, сказала, што майстру-дзіваку можна адразу патлумачыць, што ад яго чакаюць не працы, а толькі меркавання пра каштоўнасці. Маркіза ўхваліла такі падыход. Паслалі па Кардыльяка, і той, нібыта ўжо сам быў па дарозе сюды, неўзабаве ўвайшоў у пакой.

Убачыўшы Скюдэры, ён, здаецца, збянтэжыўся і, як бывае з людзьмі, што, заспетыя нейкай неспадзяванкай, забываюцца на правілы прыстойнасці, якіх патрабуе сітуацыя, спярша нізка і з пашанай схіліўся перад гэтай зацнай дамай і толькі пасля павярнуўся да маркізы. Тая паспешліва спыталася, паказваючы на каралі, што зіхацелі на цёмна-зялёнай паверхні стала, ці не ягоных гэта рук справа. Ледзь кінуўшы вокам, Кардыльяк, утаропіўшыся маркізе ў твар, хутка сабраў бранзалеты і каралі ў скарбонку, якая стаяла побач, а потым рэзка адсунуў яе ад сябе. І тады загаварыў, а агідная ўсмешка не сыходзіла з яго чырвонага твару:

— Сапраўды, пані маркіза, трэба кепска ведаць працу Рэнэ Кардыльяка, каб хоць на момант паверыць, што нейкі іншы ювелір на свеце здольны змайстраваць такое ўпрыгожанне. Зразумела ж, гэта мая праца.

— Але скажыце тады, — працягвала маркіза, — для каго вы зрабілі яго?

— Выключна для сябе самога, — адказаў Кардыльяк. — Так, пані маркіза, — працягнуў ён, калі абедзве дамы, Мэнтэнон і Скюдэры, агаломшана зірнулі на яго, адна — з недаверам, другая — з нясмелым чаканнем. — Вам гэта можа падацца дзіўным, але гэта менавіта так. Проста каб вырабіць прыгожую рэч, я выбраў мае найлепшыя каменьчыкі і ад радасці шчыраваў над імі больш дбайна і старанна, ніж зазвычай. Нядаўна ўпрыгожанне незразумела як знікла з маёй майстэрні.

— Хвала небу! — усклікнула Скюдэры, радасна бліскаючы вачыма, і хутка ды спрытна, як дзяўчынка, ускочыла са свайго крэсла, падышла да Кардыльяка і паклала рукі яму на плечы. — Прыміце назад, майстар Рэнэ, вашу ўласнасць, якую скралі ў вас гнюсныя нягоднікі.

І яна падрабязна расказала, як упрыгожанні трапілі ёй у рукі.

Кардыльяк слухаў моўчкі, апусціўшы вочы. Ён толькі раз-пораз кідаў невыразныя “гм”, “так”, “гэй”, “уга” і то закладаў рукі за спіну, то ціха паціраў падбароддзе і шчокі. Калі ж Скюдэры скончыла, стварылася ўражанне, што Кардыльяк змагаецца з нейкімі думкамі, што наведаль яго падчас яе аповеду, і не можа прыняць якоесьці рашэнне. Ён цёр сабе лоб, уздыхаў, праводзіў даланёю па вачах, нібыта каб стрымаць гатовыя пырснуць слёзы. Нарэшце ён схапіў скрыначку з рук мадэмуазэль Скюдэры, павольна апусціўся на калена і прамовіў:

— Вам, высакародная пачцівая пані, гэтыя ўпрыгожанні прызначыў лёс. Так, я толькі цяпер разумею, што падчас працы над імі думаў пра вас, папросту працаваў для вас. Не адмоўцеся, прашу вас, прыняць і насіць гэтыя ўпрыгожанні як найлепшае, што зроблена мною, напэўна, за доўгія гады.

— Ах не, — адказала Скюдэры крыху гуліва, — ці вы мяркуеце, майстар Рэнэ, што мне ў маім веку пасуе так аздабляць сябе бліскучымі каменьчыкамі? І як вам толькі прыйшло да галавы так пышна мяне адорваць? Ідзіце, ідзіце, майстар Рэнэ. Калі б я была прыгожая, як маркіза дэ Фантанж, і такая ж заможная, я б не выпусціла каштоўнасці з рук, але нашто гэтым дружным запясям пыхлівая раскоша, навошта бліскучае ўбранне гэтай захутанай шыі?

Кардыльяк тым часам выпрастаўся і загаварыў як не ў сабе, бліскаючы вачыма і ўпарта працягваючы скарбонку Скюдэры:

— Злітуйцеся нада мной, мадэмуазэль, вазьміце ўпрыгожанні. Вы не паверыце, якую глыбокую пашану да вас за вашыя цноты, вашыя вялікія заслугі нашу я ў сваім сэрцы! Зразумейце ж мой сціплы падарунак толькі як імкненне выказаць вам мае самыя шчырыя пачуцці!

Паколькі Скюдэры ўсё яшчэ вагалася, Мэнтэнон узяла скрыначку з рук Кардыльяка, кажучы:

— Клянуся небам, мадэмуазэль, вы заўжды згадваеце свой немалады век, гаворыце, як няпроста нам, вам і мне, агораць свае гады і іх цяжар! Але ці не паводзіце вы сябе якраз цяпер як сарамлівая дзяўчынка, што з радасцю прыняла б прапанаваны салодкі плод, калі б толькі магла гэта зрабіць без дапамогі рукі і пальцаў? Не адмаўляйце ж слаўнаму майстру Рэнэ па сваёй волі прыняць у падарунак тое, што тысячы іншых людзей не могуць атрымаць ні за якое золата, ані за просьбы і маленні.

Мэнтэнон усунула скарбонку ў рукі Скюдэры, і тут Кардыльяк зноўку ўпаў на калена, пацалаваў Скюдэры край спадніцы, потым рукі — застагнаў, уздыхнуў, заплакаў, усхліпнуў, ускочыў і, як звар’яцелы, імкліва пабег прэч,

перакульваючы сталы і крэслы, так што зазвінеў парцалянавы і шкляны посуд у шафах.

Скюдэры, зусім спалоханая, закрычала:

— Дзеля ўсіх святых, што гэта робіцца з чалавекам!

Але маркіза, відавочна, у асабліва вясёлым настроі, ажно да гарэзлівасці, звычайна ёй зусім не ўласцівай, ясна ўсміхнулася і сказала:

— Дык вось яно што, мадэмуазэль! Майстар Рэнэ смяротна закаханы ў вас і пачаў, па добрых, правераных часам звычаях сапраўднай галантнасці, атакаваць вашае сэрца дарагімі падарункамі!

Мэнтэнон гарэзіла далей, перасцярогшы Скюдэры ад залішняй жорсткасці да распачнага каханка, і тая, даючы волю прыроджанай веселасці, рынулася ў бурлівую плынь тысячаў дасціпных прыдумаў. Яна выказала меркаванне, што калі ўжо ўсё так паварочваецца, ёй, нарэшце пераможанай, напэўна наканавана стаць нечуваным у свеце прыкладам сямідзесяцітрохгадовай нявесты ювеліра з бездакорна арыстакратычным паходжаннем. Мэнтэнон вызвалася сплесці вясельны вянок для маладой і навучыць яе абавязкам добрай хатняй гаспадыні, пра якія такое малое дзяўчо, зразумела ж, ведае няшмат.

Калі Скюдэры нарэшце паднялася, каб развітацца з маркізай, то, нягледзячы на смех і жарты, зноўку стала вельмі сур'ёзнай, узяўшы ў рукі скарбонку з упрыгожаннямі. Яна сказала:

— І ўсё ж, шаноўная маркіза, я ніколі не змагу скарыстацца гэтымі каштоўнасцямі. Што б там ні казалі, яны аднойчы пабывалі ў руках тых слугаў д'ябла, якія з ягоным нахабствам ды, мусіць, і ў праклятым хаўрусе з ім рабуюць і забіваюць. Мяне страшыць кроў, сляды якой нібы бачныя на бліскучых каралях. Дый паводзіны Кардыльяка, мушу прызнацца, падаліся мне вусцішнымі і злавеснымі. Я ніяк не магу пазбавіцца цьмянага прадчування, што за ўсім гэтым хаваецца нейкая жахлівая, жудасная таямніца, і, прыгадваючы тую гісторыю цалкам, з усімі дэталямі, я, тым не менш, не магу сабе нават уявіць, дзе хаваецца гэтая таямніца і што ўвогуле сумленны, слаўны майстар Рэнэ, узор добрага, прыстойнага грамадзяніна, можа мець агульнага з чымсьці злым і заганным. Але прынамсі адно я ведаю дакладна: я ніколі не дазволю сабе надзець гэтыя ўпрыгожанні.

Маркіза выказалася ў тым духу, што гэта значыла б паддацца згрызотам сумлення, але калі Скюдэры папрасіла яе з усёй шчырасцю адказаць, што б яна рабіла на яе месцы, заявіла сур'ёзна і ўпэўнена: “Хутчэй бы ўжо кінула ўпрыгожанні ў Сэну, чым стала б іх калі-небудзь насіць”.

Выпадак з майстрам Рэнэ натхніў Скюдэры на мілыя вершаваныя радкі, якія яна наступным вечарам у пакоях Мэнтэнон прачытала каралю. Цалкам верагодна, што ў яе атрымалася, не надта шкадуючы майстра і здалёўшы страх злавесных прадчуванняў, жывымі колерамі намалюваць забаўны вобраз сямідзесяцітрохгадовай нявесты ювеліра з бездакорна старадаўнім арыстакратычным паходжаннем. Гэтага хапіла, каб кароль пасмяяўся да глыбіні душы, пакляўшыся, што мадэмуазэль пераўзышла самога Нікаля Буало-Дэпрэа. І дзякуючы гэтаму верш Скюдэры пачаў лічыцца самым дасціпным творам з усяго напісанага ўвогуле.

Праз некалькі месяцаў лёсу было заўгодна, каб Скюдэры праехала ў карэце са шкельцамі герцагіні Мантансье па Новым мосце. Выкшталцонныя зашклёныя карэты вынайшлі яшчэ так нядаўна, што з'яўленне на вуліцах транспарту такога кшталту спараджала цісканіну цікаўнага люду. Вось і тым разам здарылася так, што натоўп разявакаў атачыў на Новым мосце карэту Мантансье, амаль што спыняючы рух коней. І тут Скюдэры нечакана пачула лаянку і праклёны і заўважыла нейкага чалавека, які, штурхаючыся і раздаючы кухталі, прабіраўся праз найшчыльнейшую чалавечую масу. Калі ён наблізіўся, Скюдэры працяў ліхаманкавы бляск вачэй на смяротна белым змучаным юнацкім твары. Малады чалавек не адрываў ад яе пагляду, локцямі і кулакамі энергічна вызваляючы сабе дарогу, ажно пакуль не дасягнуў дзверак карэты, якія расчыніў у шалёным парыве, кінуў Скюдэры ў прыпол паперку і, дорачы налева-направа ды прымаючы ў адказ удары, знік там жа, адкуль з'явіўся. Ледзь толькі незнаёмец паўстаў ля дзверак карэты, Марціньер, што сядзела побач са Скюдэры, з крыкам жаху павалілася на падушкі як нежывая. Дарэмна Скюдэры абрывала шнурок званочка і гукала фурмана — той, быццам апанаваны злым духам, насцёбваў коней, што, пырскаючы пенай, кідаліся, ускоквалі на дыбкі і нарэшце жвавай рыссю прагрукаталі па мосце. Скюдэры ліла на непрытомную служанку пахкую вадкасць са сваёй пляшачкі, пакуль Марціньер не расплюшчыла вочы на скажоным жудой белым твары і, дрыжучы і калоцячыся ўсім целам, сутаргава ўчапіўшыся ў гаспадыню, з цяжкасцю не прастагнала:

— Дзеля Найсвяцейшай Багародзіцы! Чаго хацеў гэты жахлівы чалавек? Ах! Гэта ж ён, гэта быў ён, той самы, што прынёс вам скарбонку ў тую страшную ноч!

Скюдэры сцешыла небараку, давёўшы ёй, што насамрэч нічога благога не здарылася і што галоўнае цяпер — даведацца, што ў лісце. Яна разгарнула паперку і ўбачыла такія словы:

“Ліхі лёс, які вы маглі адварнуць, штурхае мяне ў бездань! Заклінаю вас, як сын сваю маці, якую ён не можа кінуць, ахоплены полымем дзіцячай любові, перадаць каралі і бранзалеты, што вы атрымалі праз мяне (хаця з якой

нагоды... напрыклад, каб нешта ў іх паправіць) майстру Рэнэ Кардыльяку. Вашае здароўе, вашае жыццё залежаць ад гэтага. Калі вы не зробіце гэтага да паслязаўтра, я ўварвуся ў ваш дом і заб’ю сябе ў вас на вачах!”

— Ну вось, цяпер відавочна, — прамовіла Скюдэры, прачытаўшы, — што нават калі загадкавы малады чалавек сапраўды належыць да банды нягодных злодзеяў і забойцаў, ён не мае наўме нічога кепскага супраць мяне. Калі б у яго атрымалася пагаварыць са мной у тую ноч, хто ведае, якая таямніца адкрылася б, якая цьмянасць праяснілася б для мяне, што дарэмна шукае цяпер у душы хоць бы слабы намёк на разгадку. Але як бы ні разгортваліся далей падзеі, я зраблю тое, што мне прапанавана ў гэтай цыдулцы, хаця б дзеля таго, каб пазбавіцца злашчасных упрыгожанняў, што здаюцца мне пякельным талісманам самога зла. Напэўна, Кардыльяк па сваёй старой звычцы ўжо так лёгка не выпусціць зноўку гэтыя каштоўнасці з рук.

Скюдэры мелася ўжо на наступны дзень выправіцца з упрыгожаннямі да ювеліра. Але сталася так, што ўсе найлепшыя розумы Парыжу нібы дамовіліся менавіта гэтым ранкам абрынуцца на мадэмуазэль са сваімі вершамі, п’есамі і анекдотамі. Толькі ля Шапэль дачытаў сцэну з новай трагедыі і хітравата запэўніў, што разлічвае атрымаць перамогу над Расінам, як той з’явіўся сам і адолеў суперніка патэтычнай прамовай нейкага караля, а пасля Буало асвятліў чорны трагічны небасхіл феерверкам сваёй дасціпнасці, каб толькі не слухаць вечных развагаў пра каланаду Луўра, архітэктар якой — доктар Перо — давёў яму сваю рацыю.

Было ўжо далёка за поўдзень, Скюдэры мусіла наведаць герцагіню Мантансье, і візіт да майстра Кардыльяка даваўся адкласці да наступнай раніцы.

Скюдэры мучыла нейкая незвычайная трывога. Перад яе вачыма нязменна стаяў той юнак, і з самых глыбіняў свядомасці намагаўся прабіцца на паверхню цьмяны ўспамін — быццам яна ўжо дзесьці бачыла гэтае аблічча, гэтыя рысы твару. Лёгкаю дрымоту перарывалі неспакойныя мроі, ёй здавалася, што яна неразважна, нават недаравальна ўпусціла шанец прыйсці на дапамогу няшчаснаму, які, падаючы ў бездань, умоўна цягнуў да яе рукі, што ў яе сілах было супрацьстаяць нейкай блізкай фатальнай падзеі, гнюснаму злачынству! На самым золку яна загадала апрануць сябе і, захапіўшы скарбонку з упрыгожаннямі, рушыла да ювеліра.

Працяг аповесці чытайце на нашым сайце пазней.

Каментар

[1] “Un amant, qui craint les voleurs, // n'est point digne d'amour” — “Каханак, што баіцца злодзеяў, // не варты кахання” (фр.).

пераклад з нямецкай — Аляксей Жбанаў

© Аляксей Жбанаў, пераклад, 2012